

של זרמים ומפלגות בארץ ישראל.

בסוף אפריל 1945 הגיע לבצרה שליח ארץ-ישראלי, ישראל הרץ, אלא שלא היה זה השליח המיוחל. הרץ היה שליח השומר הצעיר, שהובא לבגדאד על ידי חיילים ארץ-ישראלים חברי תנועתו, על אף התנגדות המוסד לעלייה ב'. בואו עורר את התנגדותם של יתר השליחים, וכפתרון ביניים הוחלט לשגרור לבצרה. הוא פעל בעיר שישה שבועות בלבד, ונאלץ לשוב ארצה בעקבות לחץ כבד שהופעל הן עליו אישית והן על תנועת השומר הצעיר בארץ.

לפרשה זו היו השלכות קשות על חברי סניף בצרה, אך לא היה זה המקרה היחיד שבו נאבקה התנועה החלוצית נגד מתחרים ציוניים. בראשית פעולתם בעיראק נתקלו השליחים בשליחי התנועה הרביזיוניסטית, ופעלו נמרצות למנוע את פעילותם. בד בבד התקיים

כנס המרכז הארצי של "החלוץ", בגדאד, פסח 1949

אולם השינה של הפליטים העיראקים בטהראן, איראן, יוני 1950

מאבק פנימי בין מפא"י ובין התנועה לאחדות העבודה על השליטה בתנועה החלוצית.

בסוף יולי 1946 יצא שלמה הלל לבצרה כדי לשקם את הפעילות בסניף, לארגן סמינר מדריכים ולשים קץ למתח ולסכסוכים בין סניף בצרה לסניף בגדאד. הלל פתר את הבעיה על ידי הדחתם של המדריכים הוותיקים, בהעמידו בפניהם תביעה אולטימטיבית: לעלות או לפרוש. גם שלושת מייסדי הסניף ומנהיגיו נוטרלו, ואת מקומם אמורים היו למלא המדריכים החדשים שהכשיר הלל מקרב בוגרי הסמינר שערך. אך גם בשנים הבאות לא הגיע שליח ארץ-ישראלי לבצרה. השליחים ניסו להתגבר על הבעיה באמצעות ביקורים ממושכים בעיר, ארגון סמינרים למדריכים, שיתוף חברי בצרה בסמינרים ארציים שהתקיימו בבגדאד, וכן שיגור מדריכים ותיקים ומנוסים מבגדאד לבצרה. למרות זאת הוסיפו משברים ופרישות להקשות על פעילות התנועה במקום.

הפעילות הציונית לאחר הקמת מדינת ישראל

הקמתה של מדינת ישראל פתחה תקופה חדשה בתולדותיה של יהדות עיראק. לאחר הקמת המדינה במאי 1948, ועם יציאתם של כוחות צבא עיראקיים למלחמה נגד ישראל, הוכרז בעיראק משטר צבאי. בחסותו מנעו השלטונות פרעות ביהודים, ובה בעת הנהיגו גל של רדיפות נגד הקהילה היהודית והחמירו את הנגישות הכלכליות והאפליה החברתית ששררו לאורך

כל שנות הארבעים. ביולי 1948 הגדיר הפרלמנט העיראקי את הציונות כפשע פלילי, שהעונש עליו נע משבע שנות מאסר ועד מוות. למרות זאת גברו האהדה וההערצה לציונות, בעטיים של התלהבות משיחית ורגשות גאווה שליוו את הקמת המדינה ואת ניצחונותיה בשדה הקרב.

בסתיו 1949 נקלעה התנועה למשבר חמור, לאחר ששלטונות עיראק אסרו חלק מן החברים והמדריכים. נראה היה שהמחתרת כולה, ובכללה ארגון ה"הגנה", מצויים על סף התמוטטות. במצב זה, כשעשרות צעירים נחקרים בבתי הכלא העיראקיים, הצליחה המחתרת למלט לאיראן מאות מתבריה, לארגן הפגנה נגד הממסד הקהילתי, ולהביא להתפטרותו של נשיא הקהילה הרב ששון כ'צורי, ולמינויו של יחזקאל שם טוב, גביר עשיר ובעל השפעה, אשר גילה נכונות לשתף פעולה עם הציונים. זמן קצר לאחר מכן נעצרה החקירה, והבריחה לאיראן נעשתה נתיב יציאה למאות ולא לפי יהודים שביקשו לצאת את עיראק.

בעימות בין התנועה הציונית ובין ראש הקהילה התגלה כושר מנהיגותם של ההנהגה הציונית המקומית, שכללה מדריכים ותיקים בתנועה וב"הגנה", וחברים במועצת התנועה ובוועדותיה השונות. במשך עשר שנות קיומה של הפעילות הציונית בעיראק לא נאבקה בה הנהגת הקהילה, מפני שראתה בה גורם המתחרה בקומוניזם והעריכה שהקומוניזם – ולא הציונות – הוא האיום העיקרי על הקהילה. ההנהגה לא הבינה שמעבר לפן האידאולוגי-הציוני של התנועה יש בה גם פן חברתי-אנטי-ממסדי. נשאו אותו צעירים בני המעמד הבינוני, שאותם לא השכיחה לשלב במוסדות הקהילה, לשתף בעול האחריות היומיומית ובכך לשכך את להטם האופוזיציוני. כן לא הבינה שאופוזיציה זו רכשה מודעות פוליטית וחברתית, למדה לפעול במסגרות ציבוריות והיא מוכשרת להפעיל ציבור רחב.

ב-9 במאסר 1950, כאשר חוקקה ממשלת עיראק את "חוק הוויתור על הנתיונות", נמצאו ממשלת ישראל והנהלת הסוכנות היהודית בעיצומו של ויכוח על הגבלת העלייה הגדולה לישראל, שהגיעה באותה עת ליותר מ-400,000 יהודים מאירופה ומארצות האסלאם. בגלל מצוקת הקליטה התלבטה ממשלת ישראל במשך שבועות בשאלת עיתוי העלייה מעיראק והיקפה, ולא הגיעה להחלטה. ההכרעה התקבלה בקבוצת הפעילים הציונים בעיראק, שקראה לכל היהודים לעזוב את הארץ ולעלות לישראל והכריזה על פתיחת ההכשרה לעלייה. התוצאות היו מפתיעות: בתוך חודשים ספורים נרשמו ליציאה יותר ממחצית בני הקהילה, חלק נוסף הצטרף להכשרה בתחילת 1951, ואלפים נוספים הגיעו דרך איראן. בעיראק נותרו כעשרת אלפים יהודים.

במאי 1951, לקראת סיומו של מבצע העלייה מעיראק, לכדה הבולשת העיראקית שני שליחים ישראלים, יהודה תג'ר, ומרדכי בן פורת שעמד בראש המבצע. בעקבותיהם נאסרו עוד עשרות חברי התנועה החלוצית וה"הגנה" ובני משפחותיהם, מוסלמים ויהודים חברי רשת הריגול הישראלית. חלק מהם הועמד למשפט באשמת ריגול למען ישראל. יוסף בצרי, מרגל ישראלי, וצאלח שלום, פעיל בארגון ה"הגנה", הוצאו להורג בינואר 1952 באשמת הטלת פצצות על יהודים שהמתינו בבית הכנסת "מסעודה שם טוב" בבגדאד לקראת עלייתם לישראל. ממשלת עיראק טענה שפעולת טרור זו היא שהביאה לעלייתם ההמונית של יהודי עיראק לישראל.

השליח מרדכי בן פורת מרצה בפני מדריכי התנועה, בבגדאד, סוף שנות הארבעים של המאה העשרים

זריקת הרימון על בית הכנסת "מסעודה שם טוב"

ב-14 בינואר 1951 נזרק רימון יד על בית הכנסת "מסעודה שם טוב", שגורם למותם של יהודים שהמתינו לעלייה לארץ. בעקבות האירוע גבר קצב העלייה. בחודשים מאי-יוני של אותה שנה עצר השלטון העיראקי פעילי עלייה רבים, והאשים אחדים מהם בארגון פיגועים ובביצועם, ובין היתר בזריקת הרימון. לטענתו, אירועים אלה אפשרו ליהודים להציג עצמם כלפי העולם המערבי כאילו חייהם נתונים בסכנה, כדי להאיץ את העלייה לישראל. תפיסה זו לחלה גם ליהודי עיראק עצמם, אך ועדת חקירה שהוקמה בארץ בנובמבר 1960 על ידי דוד בן-גוריון "לא מצאה שום הוכחה עובדתית לזריקת הפצצות על ידי ארגון או פרט יהודים כלשהם" ("דו"ח ועדת החקירה", בתוך: מ' בן פורת, **לבגדאד וחזרה – סיפורו של מבצע עזרא ונחמיה**, אור יהודה 1996, עמ' 245).